

REPETISJON

UV og OZON - diverse fra Kap. 1-4

Deler av solstrålingen blir absorbert i jordas atmosfære.

- den korteste uv-strålingen absorberes av **oksygen** langt ute i atmosfæren (70-80 km).
- av gassene i atmosfæren er det i hovedsak **ozon** som absorberer UV-C og UV-B.
- all UV-C og store deler av UV-B absorberes av ozon (0-50km, maks ved 15-25 km)
- liten del av UV-A absorberes av ozon
- vindu mellom 350 og 450 nm (dvs absorberer ikke i dette bølgeområdet)
- absorberer synlig lys (≈ 600 nm), og vil derfor ha innvirkning på fotosyntesen
- **Lambert-Beers lov for absorpsjon av stråling:**
  - Intensiteten til en parallell, monokromatisk strålebunt vil avta eksponensielt
$$I_x = I_0 \cdot e^{-\alpha x}$$
$$I_x = \text{intensiteten i dybden } x$$
$$I_0 = \text{intensiteten i det strålingen treffer stoffet}$$
$$\alpha = \text{absorpsjonskonstanten (pr. lengde, masse eller molekyl),}$$
$$\alpha \text{ avhenger av bølgelengden}$$
  - Absorpsjonsspektra viser hvordan absorpsjonskoeffisienten α varierer med bølgelengden λ .

DANNELSE AV OZON

Vha en katalysator M reagerer atomært oksygen med et oksygenmolekyl og danner ozon:

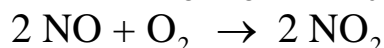
DANNELSE AV ATOMÆRT OKSYGEN for DANNELSE AV OZON

Høyt oppe i atmosfæren:

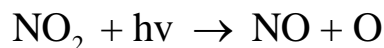
- o Molekylært oksygen kan spaltes vha UV-C-sollys:
- o $O_2 + h\nu \rightarrow O + O$
- o spaltingsenergien for O_2 er på 5,115 eV – hvilket tilsvarer en bølgelengde på maks. 242,4 nm
- o uv-c lys ($\lambda = 200 - 280$ nm) absorberes høyt oppe i atmosfæren.
- o størst ozon-dannelse på ca 40 km.o.h. dvs i stratosfæren.

Nær bakken (troposfæren) ved spaltning av NO_2 :

- o Nitrogenmonoksyd (f.eks fra eksos) reagerer med vanlig oksygen og oksyderes til nitrogen dioksyd (rødbrun smog-farge): ved hjelp av sollys:

- o Nitrogendioksyd kan videre spaltes til NO og atomært oksygen ved hjelp av sollys:

- o Det kreves mindre energi for å løsrive O fra NO_2 enn for å spalte O_2 .
- o Mindre energi, betyr lengre bølgelengde, dvs sollyset som treffer bakken har nok energi.
- o Atomært oksygen kan også dannes - ved tordenvær, - fotokjemisk i en smogsituasjon, - i kopimaskin, - togskinner, og - bestråling med ioniserende stråling.
- o Ozon nær bakken - negativt - giftig, sterkt oksyderende (planter/plast)
- o Ozon i stratosfæren - positivt - filtrerer/absorberer UV-lys fra sola
- o Ozonproduksjonen er størst og ozonmengden er minst ved ekvator.
- o Luftstrømmene over ekvator skyver ozonrik luft nordover og sørover - mot høyere breddegrader
- o Dannelsen av ozon er forholdsvis stabil fordi strålingen fra sola varierer lite, men ettersom mengden uv-stråling varierer noe med solflekaktiviteten (solsyklus på ca 11 år) vil også ozondannelsen variere noe med solsyklusen.
- o Det er store årstidsvariasjoner som følge av endringer i vindsystemet

Måling av ozonlaget

- Måler vekselvirkningen mellom UV-stråling fra sola og ozonlaget (egentlig *all* ozon, men konsentrasjonen er størst i høyden som betegnes ozonlaget)
- Ozon absorberer UV-stråling (Ozon er den viktigste gassen som absorberer uv-stråling sjøl om SO₂ kan bidra litt)
- Absorpsjonen av UV-stråling øker med mengden av ozon som ligger i "gangveien" mellom ozonlag og måleinstrument.
- Bruker absorpsjon av uv-lys som mål på ozonlagtykkelse. Bølgelengdeområdet $\lambda =$ ca 300-330 nm er best egnet. (uv-B) Måler relativ intensitet til to bølgelengder.
- Kan også bruke lys i det synlige området for måling av ozon, - men - siden absorpsjonen av synlig lys er liten bør "gangveien" være stor, dvs sola må/bør stå lavt på himmelen.
- Ozonlagets tykkelse (X) tilsvarer omtrentlig strålingens gangvei når strålingen går vertikalt gjennom atmosfæren.
- Når strålingen går på skrå gjennom atmosfæren blir "den effektive gangveien" (S) større, og absorpsjon og spredning øker - hvilket betyr større absorpsjon og mindre uv-intensitet ved bakken.
- Gangveien S øker med en faktor μ som kalles relativ gangveg:
$$\mu = \frac{1}{\cos Z}$$
 der Z=senitvinkelen
- Effektivt ozonlag $S = x \cdot \mu$

Måleinstrumenter

Bakkeinstrumenter

- baserer sine målinger på uv-lys eller synlig lys fra sola.

- Kan også bruke lys fra månen eller fra stjernene (f.eks om natta)
- Sikrest målinger ved bruk av sollys.

Dobsoninstrumentet manuelt - èn måling tar 20-30 min. - måler relativ UV-intensitet

Brewerinstrumentet (kom i 1982) – automatisk - måler relativ UV-intensitet for flere λ .

SAOZ (kom ca 1990) – måler synlig lys (ca 510 nm), krever lav sol (fint langt nord)

Satellittmålinger

- fra oktober 1978 ble det mulig å måle ozon fra satellitter

- Måle store områder på kort tid
- mindre sikre enn de beste bakkestasjonene

- Tilbakespredt UV-stråling fra atmosfæren - i prinsippet det samme som senittmålinger på bakken. Bruker mange bølgelengder og måler dermed både tykkelse og høydefordeling.

Infrarød stråling fra jorda

- Ozon absorberer også i det infrarødeområdet.
- Målingene er uavhengig av dagslys og kan derfor benyttes til ozonmålinger i polarnatta.
- Målingene er mer usikre for det er flere gasser, f.eks vanddamp, som også absorberer infrarød stråling.

KONKLUSJON MÅLINGER I SYD NORGE

- sommerverdierne var lavere i '40-'46 enn de er nå
- vinterverdiene i '40-'46 var lavere enn i perioden '80-'90
- nedgangen i '90-'97 sammenliknet med '80-'90 kommer på vinteren

Hva er egentlig trenden nå?!?!

Perioder etter 1980 (Vulkanutbrudd har hatt betydning)

Midlere og nordlige breddegrader - 3-5% pr tiår (fram til 1997!)
Langt mindre nedgang ved ekvator!

Målinger i Oslo

1978-1990 ingen klar trend
1990-1997 ca - 10% pr tiår
1997 – 2001 endrer litt på trendbildet.....

Sommertrend
 1979 – 2001 - 1,3 %
 1983 – 2001 + 0,3%

Vintertrend
 1979 – 2001 - 2,7 %
 1983 – 2001 - 0,3%

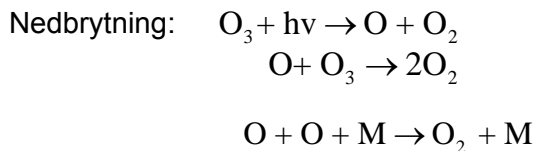
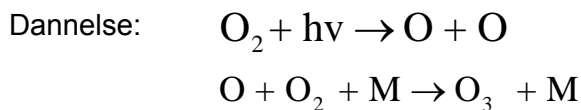
Gamle målinger

- perioder på 5-10 år med økning og reduksjon
- KFK kan forklare en del av nedgangen
- Nedgangen 1940-1946 kan ikke forklares ved KFK - kanskje meteorologiske forhold.

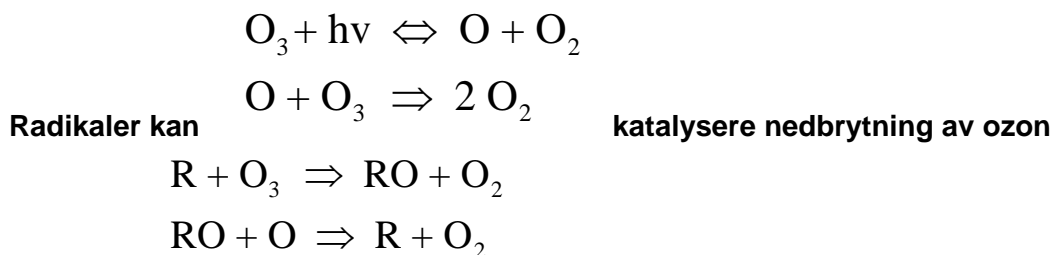
Kap 4 - OZONDANNELSE og NEDBRYTNING

- **Fotokjemisk dannelse og nedbrytning av ozon i stratosfæren**
- **Radikal-katalytisk nedbrytning av ozon**
 De fotokjemiske prosessene kan ikke aleine forklare den observerte nedbrytningen av ozon.
- **KFK-gasser** På hvilken måte kan KFK-gasser bidra til å bryte ned ozonlaget?
- **Hetrogen klorkjemi**
 Hetrogen klorkjemi antas å forklarer dannelsen av ozonhullet.
 Forklarer hvorfor sterke vulkanutbrudd kan bidra til nedbryting av ozonlaget.

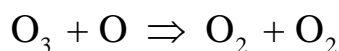
Fotokjemisk dannelse og nedbrytning av ozon i stratosfæren
(Chapmans oksygenreaksjoner)

Netto:

Netto:

De viktigste radikalene i forbindelse med nedbryting av ozon:

nitrogenoksider	NO	NO ₂		
vannradikaler		H	OH	HO ₂
halogenradikaler	Cl	ClO		

NITROGENOKSID-RADIKALET NO

Naturlig kilde

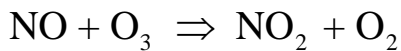
- Lystgass (N₂O), som dannes når bakterier i bakker og vann bryter ned nitrater, kan reagere med eksitert oksygen og danne NO-radikaler

Antropogen kilde

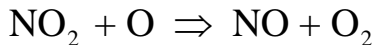
- Forbrenningsmotorer; NO dannes i de fleste forbrenningsprosesser
- Overlydsfly; flyr i høyder opp mot 20 km og slipper NO_x direkte ut i stratosfæren
- Kunstgjødsel; nitrater er en viktig bestanddel. -

Begge nitrogenoksidene, NO og NO₂, kan være med på å redusere ozonmengden i en "evigvarende" nedbrytningsprosess.

NO-radikalet ved å være en katalysator for nedbrytning av ozon:

NO₂ ved å konkurrere om å forbruke atomært oksygen, og ved å danne NO-radikaler:

HALOGENRADIKALER - Cl og ClO (og Br BrO)

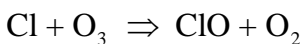
Naturlig kilde

- Havet: Metyllklorid (CH₃Cl) dannes i havet og frigjøres til atmosfæren. Klor- radikaler (Cl) dannes ved fotolyse.
- Vulkanutbrudd: Det frigjøres store mengder klor ved vulkanutbrudd.

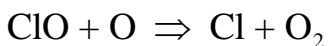
Antropogen kilde - KFK-gasser

Cl og ClO-radikalene inngår i en "evigvarende" reaksjonsprosess som reduserer ozonmengden.

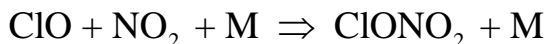
Cl-radikalet ved å være en katalysator for nedbrytning av ozon:

ClO ved å konkurrere om å forbruke atomært oksygen, og ved å danne Cl-radikaler:

ClO kan fjernes fra runddansen ved reaksjon med NO₂ :

KFK-GASSER (Cl) og Haloner (Br)

KFK: Klor – Fluor – Karbon (Haloner: Brom – Fluor – Karbon)

Svært stabile ("miljøvennelige") - Brenner ikke - Eksploderer ikke - Brytes ikke ned ved bakken - Går uforandret gjennom menneske kroppen

Mange bruksformål

i kjøleindustrien - renseanlegg - brannslukking - drivgass i spraybokser

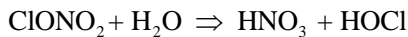
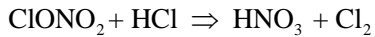
- KFK-utslipp startet omkring 1950
- Montrealavtalen i 1987 innført begrenset utslipp
- Utslipp av KFK er forbudt i en rekke land fra 1990
- KFK-gasser kan holde seg i atmosfæren i mange ti-år
- I stratosfæren kan sollyset bryte ned KFK-gassene under dannelse av Cl radikaler

KFK-ene brytes ned av kotbølget sollys og danner mindre stabile produkter:

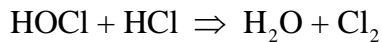

Disse produktene reagerer videre og danner klorgass (Cl₂)

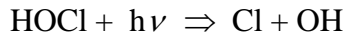
ClONO₂ vil kunne reagerer med saltsyre eller vannmolekyler og danne Cl₂ eller HOCl, som begge er mer reaktive enn ClONO₂ :

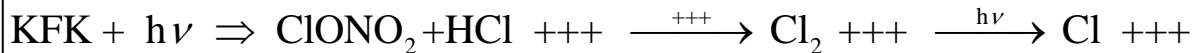
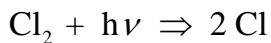
HOCl vil kunne reagere med saltsyre (HCl) og danne klorgass (Cl₂)

HOCl kan spaltes vha sollys og gi opphav til Cl radikaler

Klorgass kan lett spaltes ved hjelp av sollys og gi kloratom-radikaler:

HETEROGEN GASSKJEMI (Susan Solomon 1986)

Reaksjonsratene for vanlig gasskjemisk nedbryting av KFK er ikke raske nok til å forklare den hurtige nedbrytingen som finner sted når ozonhullet dannes over Antarktis på våren.

Forhold som er tilstede når ozonhullet dannes.

- Fortynningen er tidsbegrenset
- skjer på omlag samme tid hvert år
- skjer svært raskt
- nesten all ozon brytes ned i høydeområdet 12-22 km.
- sollys til stede
- under 80 kuldegrader

Polar Stratospheric Clouds (PSC-skyer)

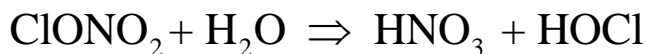
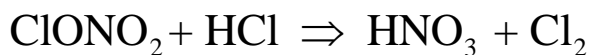
Når temperaturen i stratosfæren er svært lav (under 80 kuldegrader) kan det dannes skyer av ispartikler.

Når nedbrytingen av KFK-gassene foregår PÅ eller I partiklene i PSC-skyene, så økes reaksjonshastighetene!

Sollyset i stratosfæren bryter ned KFK-gassene til mer klor-holdige produkter:

ClONO₂ og HCl kan reagere videre under dannelse av Cl₂ og HOCl

Sollys vil hurtig spalte Cl₂ og HOCl og danne Cl- og OH-radikaler.

Kan det dannes Ozonhull i Nordområdene?

- Dannelse av PSC-er en forutsetning for hurtig nedbrytning
- For å danne PSC-er må temperaturen være svært lav, dvs omkring 80 kuldegrader.
- I Arktis varer slike lave temperaturer som regel bare noen få dager i slengen.
- Kan forvente kortvarige "minihull" på vinterstid når sola står lavt.

Observerte Kaare Langlo Ozonhull for omlag 50 år siden?

- Han registrerte at det var en sammenheng mellom lave ozonverdier og perlemorskyer.
- Perlemorskyer dannes i stratosfæren, de består av ispartikler, og antas å virke analogt til PSC-er.

Vulkanutbrudd

Kraftige vulkanutbrudd kan sende store mengder svoveldioskyd SO_2 ut i stratosfæren.

Etter noen uker omdannes SO_2 det til svovelsyre (H_2SO_4)

Små dråper svovelsyre antas å kunne kan virke på samme måte som PSC-er.

Effekten av vulkanutbrudd mhp ozonnedbrytning vil kunne komme til å øke i årene framover.

En økning av CO_2 konsentrasjonen vil kunne påvirke ozonnedbrytningen.

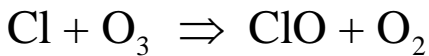
Temperaturen i troposfæren vil øke - temperaturen i stratosfæren vil avta.

Lavere temp. kan føre til:

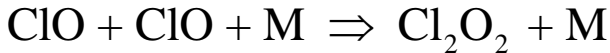
- enten tykkere ozonlag (lavere temperturer gir lavere i reaksjonsrater)
- eller tynnere ozonlag (lavere temperturer øker mulighetene for å danne PSC-er)

PSC'er og perlemorskyer

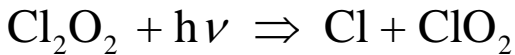
Klor reagerer med ozon og danner ClO:

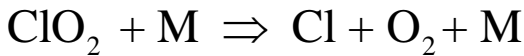
To ClO atomer kan slå seg sammen og danne ClO-dimeren Cl_2O_2

Sollys kan spalte Cl_2O_2 og danne et klorradikal (Cl) og ClO_2

Ytterligere et klorradikal kan frigjøres fra ClO_2

Netto:

M er en reaksjonspartner på eller i de kalde skyene